

949.415

14- KN

МИЛАН ВАСИЋ

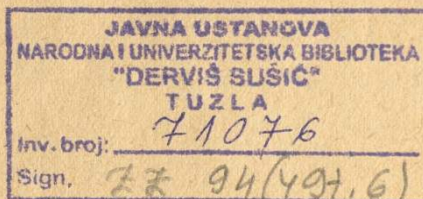
**КНЕЖИНЕ И КНЕЗОВИ ТИМАРЛИЈЕ
У ЗВОРНИЧКОМ САНЦАКУ
У XVI ВИЈЕКУ**

(Прештампано из »Годишњака« Историског друштва
Босне и Херцеговине, година X, 1959)

Сарајевски графички завод, Сарајево — 1959

J.U. NARODNA I UNIVERZITETSKA
BIBLIOTEKA "DERVIŠ SUŠIĆ" TUZLA

VASIĆ M. Knežine

Милан Васић

КНЕЖИНЕ И КНЕЗОВИ ТИМАРЛИЈЕ У ЗВОРНИЧКОМ САНЦАКУ У XVI ВИЈЕКУ

У новијој историографији више пута је истицан значај изучавања проблема настанка и развика кнежина као облика аутономног народног живота у нашим земљама под турском влашћу. Писано је да је кнежина имала »посебну улогу и у настанку буржоаске српске државе«¹⁾. Та чињеница је ставља у ред прворазредних проблема наше историографије. У тијесној вези с тим је и питање правног положаја, економско-друштвених позиција и историске улоге народних старјешина: војвода, кнезова и примићура, као и питање бројних хришћана спахија који се у првом периоду владавине Турака сусрећу у свим нашим и осталим балканским земљама²⁾. Досадашња истраживања те проблематике дају могућност да се уоче њене основне контуре. Овдје треба посебно истаћи значај изучавања Бранислава Ђурђева чији радови претстављају полазну базу за даља истраживања у тој области³⁾. Потпуно рјешење ове комплексне појаве још увијек претпоставља темељна истраживања појединих њених дијелова. Бројни подаци низа турских дефтера који се односе на наше земље дају реалну могућност да се тај посао успјешно обави. Ова радња, ограниченог задатка и циља, претставља покушај да се на основу дефтерских података прикаже стање кнежина и кнезова тимарлија у Зворничком санцаку у XVI вијеку.

¹⁾ Р. Гузина, Кнежина и постанак српске буржоаске државе, Београд 1955, стр. 249.

²⁾ В. Ђурђев, Хришћани спахије у северној Србији у XV веку, Годишњак Историског друштва БиХ, IV, стр. 165—169; Halil Inaldžik, Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom III—IV, Sarajevo 1953, стр. 23—53.

³⁾ В. Ђурђев, О кнезовима под турском управом, Историски часопис САН I, Београд 1949, стр. 132—166; Нешто о влашким старјешинама под турском управом, Гласник Земаљског музеја LII, Сарајево 1940, стр. 49—67; непубликовани рад Постанак првих кнежина у северној Србији под турском влашћу (предавање одржано на Првом конгресу историчара ФНРЈ) и други његови радови.

Кнежине се сусрећу у нашим земљама за цијело вријеме турске владавине. Оне у првом периоду претстављају аутономије влашког, сточарског дијела нашег становништва. То становништво се и у нашим средњевјековним државама налазило у повлашћеном положају. Јиречек пише да се у српској држави »неплемићко становништво, себри строго одвајало у два реда: у тежаке везане све више за земљу и пастире који беху много слободнији. У XIV веку називају се сви тежаки Срби, а пастири Власима. Законом од 1300 било је забрањено ступање тежака у пастире. У Бањској и дечанској повељи изреком се каже: »Србљин да се не жени оу Власѣхъ«. Влашко насеље имало је главару који је био судија. Звао се кнез (у Дубровчана »comes catuni«) или челник. На западу највише су га називали катунар, а на југоистоку »примикјер« (Πριμικίριος)⁴⁾ Падом наших земаља под турску власт, влашке повластице нису докинуге. Турци су прихватили затечено стање. Кнежинске аутономије под Турцима развијале су се на бази влашких повластица нашег средњег вијека. Аутономије су чуване и једно вријеме прошириване. Задржана је и установа кнеза и примићура. Ови су по свом економско-друштвеном положају у српској држави чинили категорију ситног феудалног племства и играли значајну улогу. По Али Чаушцу, кнезови и примићури су »приликом освојења примили државну службу у својим покрајинама, и колико је села дато сваком поједином, они су за становнике тих села као њихове старјешине (»kahyalar«). Код убирања државних прихода »malî mirî«) и код неких ратних снабдијевања они помажу и служе, те саопштавају и достављају раји оно што се нареди. Шта више ако неко од раје из села која потпадају под њихову управу, побјегне у непријатељску или другу земљу, они су дужни да их поврате на своја мјеста«⁵⁾. Зворничка канун-нама из 1548 г. изричито каже да власи »од старине имају примићуре и кнезове«⁶⁾. Кнезови су, по Али Чаушцу, за своју службу уживали тимаре, док су примићури били ослобођени плаћања разних пореза и пристожби⁷⁾. Ово потврђује и поменута канун-нама. Кнежевско достојанство и посједовање тимара потврђивани су бератима.

Овдје се не мислим упуштати у детаљнију анализу о кнезовима и примићурима пошто о њима постоји опширна радња

⁴⁾ К. Јиречек, Историја Срба I, Београд 1952, стр. 271.

⁵⁾ Н. Hadžibegić, Rasprava Ali Čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVII v., GZM, sv. II, Sarajevo 1947, стр. 191.

⁶⁾ Н. Filipović, Kanun-nama Zvorničkog sandžaka iz 1548 g., Monumenta turcica I, Orijentalni institut, Sarajevo (dalje: OIS), стр. 118.

⁷⁾ Н. Hadžibegić, Rasprava Ali Čauša, GZM II, 1947, стр. 271.

Бранислава Ђурђева⁸⁾. Резимирајући резултате својих истраживања Ђурђев каже »да су кнезови и примићури имали ове дужности у старије доба турске владавине: 1) да скупљају порезе (у старије доба турске владавине радило се ту о специјалном сточарском порезу — филурији); 2) да се брину о одржавању насељености крајева у којима су били »хеџаје«; 3) да буду веза између турске власти и раје (првобитно, не праве раје него слободних сељака) и 4) добар део докумената показује јасно да су кнезови у извесним крајевима морали ићи на војни поход или служити у помоћној војној служби. Због тих обавеза баштине кнезова и примићура су биле изузете од пореза и намета. Примићури су у неким крајевима плаћали извесне порезе (пожешки санџак«⁹⁾). Нови подаци о кнезовима и примићурима потврђују исправност ових закључака, а радњи у цјелини могу претстављати извесну допуну.

Бројни конкретни подаци турских пописних дефтера појединих санџака формираних на нашем етничком простору недвосмислено говоре да је стварно већина тих народних старјешина била уклопљена у турски феудални систем и да је у њему чинила категорију ситних спахија. Овим не мислим рећи да се ту и тамо не сусреће и по који крупнији феудалац хришћанин. Такви, међутим, претстављају ријеткост. Крупнијих феудалаца хришћана у нашим земљама нестаје већ првих деценија турске владавине. Од друге половине XVI вијека, с првим симптомима слабљења турске државе, почиње процес потискивања и ситних хришћанских феудалаца. У XVII вијеку сасвим их нестаје. Изузетан је случај који наводи Н. Филиповић да је почетком XIX вијека уписан тимар на хришћанина¹⁰⁾.

Те чињенице говоре да Турци у процесу освајања нису безобзирно »огњем и мачем« уништили све старо феудално племство, нарочито не ситно, и да носиоци турског тимарског система у фази његовог успостављања у југословенским и осталим балканским земљама нису били искључиво муслимани¹¹⁾. У овом времену Турци нису ништа чинили што би одбијало од њих ситно хришћанско племство које је требало да претставља спону између њихове власти и потчињеног становништва. Напротив, жељели су да се прикажу као чувари и заштитници њихових интереса и да их на тај начин вежу за себе. Отуд и додјељивање тимара претставницима тог становништва. Овакав став Турцима је наметала пријека потреба стабилизовања и обезбјеђивања њихове

⁸⁾ Б. Ђурђев, О кнезовима под турском управом, ИЧ САН I, Београд 1949, стр. 132—166.

⁹⁾ Исто, стр. 143.

¹⁰⁾ Н. Filipović, Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini, Prilozi... V, Sarajevo 1953, стр. 271.

¹¹⁾ Б. Ђурђев, Хришћани спахије..., Годишњак IV, стр. 165—169. О томе говори и наведени рад Х. Иналлика.

INV. 601

9/10/11
NARODNA BIBLIOTEKA
TUZLA

CENTRALNO

Inv. br.

949.715
19413
R

NARODNA I UNIVERZITETSKA
BIBLIOTEKA "DERVIŠ SUŠIĆ" TUZLA

власти над потчињеним народима освојених земаља, као и жеља да се ослаби отпор народа оних земаља које су долазиле на ред њихових даљих освајања. Суштину такве турске политике згодно илуструје једно објашњење дубровачких посланика војводи Сандаљу Хранићу којим му скрећу пажњу на опасност од Турака¹²). И све дотле док су се Турци појављивали у улози заштитника и чувара интереса домаћег слоја уклопљеног у њихов феудални систем, док су поштивали народне аутономије, успијевали су, не само да стабилизују своју власт него и да добију извјесну подршку повлашћених друштвених слојева покорених народа за своја даља освајања. О томе рјечито говори постојање хришћанских војничких редова — војнука, мартолоза и других — у турским службама¹³). Кнежинске аутономије су допринијеле стабилизацији турске власти у нашим земљама. Ово све важи само за период успона турске државе. Турци ће доцније, већ од друге половине XVI вијека поћи путем нарушавања аутономија и ликвидирања тимара њихових старјешина. Кнежине ће у измијењеним условима промијенити свој карактер и одиграти значајну улогу у вријеме борби, буна и устанака, наших народа против турске владавине.

Кнежинске аутономије се сусрећу у већини југословенских земаља под турском влашћу. Истакнуто је већ да је њима у првом периоду било обухваћено искључиво влашко становништво. Нарочито су распрострањене у Херцеговини, Србији и једном дијелу Босне, гдје је то становништво било масовно насељено. Сјеверна Србија и источна Босна добиле су изразито влашки карактер насељавањем сточара из сусједних јужних планинских крајева (Стари Влах и Херцеговина) у вријеме турских освајања и непосредно иза њих. Ђурђев истиче »да су власи сточари у северним областима Србије масовно насељени после

¹²) Онда кад су код феудалне господе утвржених земаља државни интереси уступали мјесто моменталним личним интересима, дубровачки посланици су Сандаљу овако окарактерисали политику скопског санџака Исака и тиме сигнализирани опасност која му пријети: »Подмуклост и лукавост тог Турчина Исака довољно су нам познати; ваше би господство морало с њим да буде много боље упознато због сталних веза које с њим имате у вашим потребама. Јер он никада ништа друго не мисли до да међу босанском господом заметне и посеје неслогу како би их у међусобној завади лакше могао једног по једног да дотуче и уништи. Та им је пракса донела успехе у Грчкој. Тамо пре сто година нису имали никакве моћи, али су, подмукло сејући мржњу међу грчке господаре, постигли то да су сатрили једног по једног и тако доспели до велике власти и моћи. Тако су учинили и међу бугарским царевима, на сличан начин поступили су и у Рашкој држави; увек су настојали и сада настоје да тако учине и у Босни«. (И. Божић, Дубровник и Турска у XIV и XV веку, САН, Београд 1952, стр. 47).

¹³) Б. Ђурђев, О војнуцима, Гласник ЗМ, н. с. II, Сарајево 1947, 75—137; Д. Ј. Поповић, О мартолозима у турској војсци (Прилози за књиж., ист. и фолклор, књ. VIII, Београд 1928, стр. 216—229); Dr Robert Anhegger, Martoloslar hakkında. Türkiye Mecmuası, Ankara 1942, стр. 282—320.

турске окупације¹⁴). Тада, у другој половини XV вијека, сусрећу се и у Босни, нарочито у њеним источним крајевима. Влашким законима из последњих година тога вијека регулисан је њихов правни положај у тим земљама¹⁵). Турци су својим доласком ојачали живот сточара, а даљим освајањима убрзали процес њиховог кретања и неравномјерне експанзије у разним правцима. Турски таласи су гурали дио становништва пред собом, док су већи дио носили или за собом повлачили и остављали у ратовима проријеђеним или опустошеним крајевима. У вези с освајањима на сјеверу извршеним у првој половини XVI вијека власи из сјеверне Србије и источне Босне населили су Срем и добрим дијелом Славонију. Тамо су пренијели и своје аутономије и једно вријеме успијевали да их очувају¹⁶). Доцније, у вријеме опадања турске моћи и тамо ће влашке аутономије бити угрожене, а њихов положај измијењен. У вези с тим власи ће, из граничних области, у цијелим групама са својим старјешинама — кнезовима — на челу напуштати Турску и прелазити у службу сусједне Аустрије. Мијењајући господаре, мијењали су и своју улогу.

У запосједнутим земљама сточари су се једним дијелом стабилизovali и прелазили на земљорадњу. Другим дијелом настављали су да запосједају нове крајеве, док коначно номадски начин живота и код њих није уступио мјесто сједилачком. Питање карактера кнежинске аутономије стоји у најтјешњој вези с начином живота њених чланова. Номадство искључује територијализацију аутономије, док је прелазак на сједилачки живот чини нужном. Ово, међутим, није једини услов да се изврши територијализација кнежине и да се она, затим, прогласи локалном самоуправом. Територијална цјеловитост кнежине зависила је и од компактности њеног становништва. У новонасељеним крајевима власи су обично били измијешани са старијим сједилачким становништвом које није уживало аутономију. Тај неслободни дио становништва — раја у правом смислу ријечи — у већини случајева развијао је територијалну цјеловитост кнежинске аутономије. Ђурђев је сасвим добро истакао да кнезови првобитно нису претстављали везу између турске власти и праве раје »него слободних сељака¹⁷). Има случајева да се власи неких села »једне кнежине налазе на подручју које би сачињавало природну цјелину друге кнежине¹⁸). Понекада су иста села уписана у двије

¹⁴) Б. Ђурђев, Постанак првих кнежина у северној Србији под турском влашћу (непубликована радња).

¹⁵) N. Filipović, Kanuni za Bosnu i Hercegovinu iz XV vijeka, Monumenta turcica I, OIS, стр. 11—18.

¹⁶) Б. Ђурђев, Сремска канун-нама из 1588—9 године, Гласник ЗМ IV—V, Сарајево 1950, стр. 281/82.

¹⁷) Б. Ђурђев, О кнезовима под турском управом, ИЧ САН I, стр. 143.

¹⁸) M. Vasić, O knežinama Bakića pod turskom vlašću, Godišnjak Ist. društva BiH, god. IX, Sarajevo 1958, стр. 232.

кнежине. Ово сам показао на примјеру Бакићевих кнежина^{18a)}. И проф. Ђурђев говори о »подвојеним кнежинама«¹⁹⁾. Не може се баш сасвим слободно рећи да кнежина претставља »облик локалне самоуправе«, као што то чини Р. Гузина^{19a)}. У XV и XVI вијеку, у условима помјерања влаха, па, у највише случајева, и у условима њихове стабилизације на једном подручју, не може се говорити о локалној самоуправи, него о аутономији једног повлашћеног друштвеног слоја. Кнежина у ово вријеме, дакле, не претставља категорију територијалне, него социјалне аутономије.

Кнежинске аутономије су за вријеме дугогодишње турске владавине доживјеле крупне промјене у свом развоју. Њихов пут од аутономије једног нестабилизваног друштвеног слоја до локалне народне самоуправе коју је претстављала кнежина у XVIII вијеку веома је дуг. Процес територијализације кнежине започиње прелажењем влаха на сједилачки живот, води кроз друштвено-економско и правно нивелисање ранијих друштвених слојева и завршава се коначно кад и то нивелисање. Њихов развој у разним нашим земљама је неравнојеран. И промјене су различите. Та разноликост се нарочито јасно огледа код упојевања кнежина у Зворничком санџаку.

Зворнички санџак се протезао на великом дијелу западне Србије и источне Босне. Захватао је сав простор од ријеке Колубаре на истоку до доњег тока ријеке Босне на западу. После пада Сребреничке бановине његовом сјеверном границом постала је ријека Сава, док је јужна, још ближе не утврђена граница, ишла, по свој прилици, планинским сплетом између Криваје и Спрече (планине Озрен—Јавор), прелазила Дрину испод Вишеграда, затим преко планина Таре и Маљена излазила на Колубару. Као и Смедеревски и овај је дуго времена био гранични санџак, са свим карактеристикама граничних области. Огромна већина становништва Зворничког санџака (не само влашког) вршила је разне службе у корист Турака и за то била ослобођена плаћања одређених и законима фиксираних дажбина. У дефтерима тога санџака већина села уписана је као »дербенд«. Становници тих села су под одређеним условима обезбјеђивали прометне путеве. Велики број лица по појединим селима уписан је као мартолози-пјешаци и коњаници. За своју службу први су уживали статус дербенџија (»ber vech-i adet-i derbenciyan«), док су други били плаћени. Дио становника уписан је као војнуци.

^{18a)} Исто, стр. 232.

¹⁹⁾ Б. Ђурђев, Постанак први кнежина у северној Србији...

^{19a)} Р. Гузина, Кнежина и постанак српске буржоаске државе, Београд 1935, стр. 242.

Ту се сусрећу још и шахинџије, доганџије, лагатори итд. У селима Зворничког санџака живјело је, измјешано с осталим, и бројно влашко становништво. Оно је у цјелини чинило повлаштени друштвени слој. Кнежинске аутономије су израз тих повластица. Овдје треба напоменути да развојни пут кнежина у Зворничком санџаку није баш сасвим исти и да ће и резултате тог развоја бити различите. Кнежине источно од Дрине знатно су се разликовале од оних у босанском дијелу санџака. Те су разлике упадљиве већ у првој половини XVI вијека. Развој кнежина у источном дијелу Зворничког санџака не разликује се од њиховог развоја у сусједном Смедеревском санџаку. Слика је скоро иста. Тамо су кнежине по броју становника веће, а територијално разбијеније. Састављене су скоро искључиво од хришћанског становништва. Идући од истока на запад кнежине су мање и територијално компактније. У селима поред источне обале Дрине има нешто исламизованих влаха. У кнежинама босанског дијела Санџака сусреће се бројно муслиманско становништво^{19b)}. Има неколико примићура муслимана. Они су тек примили ислам, што се јасно види из уобичајеног назива »Абдулах«. Кнезови су хришћани. Свега двојица муслимани²⁰⁾. Скоро сви имају тимаре. Тимари нису велики и у већини случајева имају баштински карактер. Њихов приход се креће између 500 и 3200 акчи годишње.

Опште одредбе о старјешинама влаха Зворничког санџака — кнезовима и примићурама, даје Зворничка канун-нама из средине XVI вијека. У њој се каже: »Пошто има раје из влашког реда поменутог вилајета која је убиљежена на харач, то, како од старине имају примићуре и кнезове, примићури помажу да се прикупи харач и уведене пристојбе и овчарина од раје која станује у њиховом селу и постали су одговорни за штету причињену томе добру. У свакој нахији има кнез. И кнезови су одговорни за примићуре у својој нахији и помажу еминима и (дарским) слугама у погледу харача, овчарине и намета. Од примићура се, у накнаду за њихову службу, не узима харача нити десетина, саларије и пристојбе од њихових баштина. Сами их уживају и ослобођени су од диванских намета и изванредних терета. Њима су подложени синови, а и браћа им која живе заједно с њима. У часним одредбама које имају у својим рукама заведено је да син (умрлог) примићура постаје примићур намјесто свог оца. Пошто је, када је сад изложено подножју високог при-

^{19b)} О исламизацији види: Васо Чубриловић, Порекло муслиманског племства у Босни и Херцеговини, Југ. ист. часопис I, бр. 1—4, Београд 1935, стр. 368—403. Др. А. Соловјев, Нестанак богомилства и исламизација Босне, Годишњак Ист. друштва БиХ, год. I, Сарајево 1949, стр. 42—79.

²⁰⁾ Интересантно је напоменути да, за разлику од обичног становништва, народне старјешине кнезови и примићури у малом броју прихватају ислам.

јестоља да је потребно и важно да поменути, уз одговорност за царско добро као и раније, буду примићури, наређено је да буду потврђени, то им је, ради нове часне одредбе, дата у руке опширна тескера, и то је убиљежено у нови дефтер. Онима који су кнезови поново се додјељују њихови тимари који су им у посједу према њиховом стању. Пошто је за њих закон да они који уживају тимар већи од 1000 акчи иду лично на коњу у војни поход кад им санџак-бези праве војни поход према Будиму, а да за оне који имају мање од 1000 акчи²¹⁾ иду на коњу вриједни замјеници, то је убиљежено по старој одлуци²²⁾.

Из текста ове канун-наме очигледно је да она претставља само потврду раније створеног и озакоњеног стања. Очигледно је, исто тако, да су потврду поновне санкције постојећих односа диктирала интереси турске власти. Из канун-наме се види да су кнезови и примићури од старине старјешине влаха, који тада, средином XVI вијека, више нису филуриџије. Турци су за себе задржавали право да потврђују и те насљедне народне старјешине и да им, према свом нахођењу додјељују, потврђују или одузимају тимаре. То право су користили у складу са својим интересима. У њиховим рукама налазила се и судбина кнежинских аутономија. О самим кнежинама канун-нама не каже скоро ништа. Између оног штурог што она каже и дефтера који садржи попис влашких кнежина Зворничког санџака постоје извјесна неслагања²³⁾. Додуше, тај дефтер је из нешто ранијег времена. Али оно што стоји у канун-нами не подудара се баш сасвим ни са дефтерским подацима из 1548 године²⁴⁾. Питање кнежинских аутономија и њихових старјешина схваћено по канун-нами не изгледа сложено као што уствари јесте. На основу канун-наме може се врло лако стећи погрешан суд о кнежини. У најмању руку из ње се не види шта је кнежина и какав је однос између ње и нахије. Јаснију слику стања може да пружи само подробна анализа дефтерских података.

Ја сам прегледао фотокопије пет дефтера Зворничког санџака из XVI и почетка XVII вијека. Дефтер №-504, писан негдје око 1530 г., претставља искључиво попис кнежина. Недостаје му један лист. Даје врло интересантне податке. У дефтерима из 1533 (№-173)²⁵⁾ и 1548 год. (№-260) у поглављима »Timarha-i knezan

²¹⁾ У преводу канун-наме, за разлику од турског текста, пише 100 акчи. То је очигледно штампарска грешка.

²²⁾ N. Filipović, Kanun-nama Zvorničkog sandžaka iz 1548 g., Monumenta turcica I, 1, OIS, стр. 118.

²³⁾ Defter vlahs Zvorničkog sandžaka, №-405, писан око 1530 године (фотокопије, снимака 48). Прилично је општећен. Недостаје му 1 лист. У OIS фотокопије заведене под №-91.

²⁴⁾ Opširni defter Zvorničkog sandžaka iz 1548 g., №-260 (OIS №-93, фотокопије).

²⁵⁾ То је сумарни дефтер Зворничког санџака (OIS №-90, фотокопије). Садржи попис хаса земаља, зеамета и тимара. У њему је, поред хаса

der livs-i Izvornik» пописани су тимари кнезова²⁶⁾. Последњи од ових дефтера садржи и попис цијелог становништва санџака, сем влашког. Подаци ових дефтера узајамно се допуњују²⁷⁾. Први даје слику стања појединих кнежина пописаних по нахијама и имена њихових старјешина кнезова и примићура. У другим двама дефтерима ти исти и неки други кнезови или њихови синови уписани су као спахије. У оба дефтера уписани су исти тимари с непромијењеним приходима. У последњем се јавља и неколико нових кнезова тимарлија. Исто тако види се да су унутар тимара извршене неке незнатне промјене. У дефтеру №-405 уписано је 20 кнежина у 15 нахија с именима 19 кнезова. Број кнезова је у овом времену у порасту. О томе јасно говоре подаци дефтера из 1533 и 1548 године. У првом је уписан 31 кнез с тимаром. Двојица од њих су муслимани²⁸⁾. Други дефтер даје податке о тимарима 42 кнезова. Сви су хришћани. У нахији Бугурделен (Шабан), у којој су око 1530 г. постојале 3 кнежине, уписано је сада 7 таквих кнезова тимарлија. Слично стање је и у неким другим нахијама. Има случајева да су ранији примићури уписани као кнезови. У вези с овим унапређењем додијељени су им и тимари. Број других хришћана спахија у Зворничком санџаку сасвим је незнатан. Из података поменутих дефтера види се да је у то вријеме извршена и нова територијална подјела санџака. Диобом неких старих настале су и нове нахије. Има много индиција да је у вези с тим вршена и подјела неких кнежина. Те промјене ћемо констатовати на одговарајућим мјестима.

Код приказивања стања појединих кнежина нећемо се држати дефтерског него географског редосљеда, полазећи од источних дијелова Санџака према западу.

Од 20 кнежина Зворничког санџака уписаних у дефтеру №-405, осам их се налазило у нахијама Бугурделен²⁹⁾, Крупањ³⁰⁾,

земаља и зеамета, уписано преко 450 тимара на муслимане, 31 тимар на кнезове (двојица су муслимани) и 2 тимара на двојицу других хришћана спахија.

²⁶⁾ Defter №-173, фотокопије бр. 43, 44, 45, 46 и 47; Defter №-260, фотокопије, бројеви од 383 до 400.

²⁷⁾ Поред тих прегледао сам и фотокопије дефтера Зворничког санџака №-171 (OIS №-89), писан вјероватно нешто прије 1533 г. и №-83 (OIS №-101) из 1604 г., затим ближе недатирани сумарни дефтер Босанског, Херцеговачког, Зворничког, Крчког и Пакрачког санџака из прве деценије XVII вијека, №-728 (OIS №-100), снимака 240.

²⁸⁾ У биљешци о кнезовима Г. Елезовић каже: »... ни једног кнеза муслиманина, нисам нашао забележена после краја 15 века« (Турски споменици I, 1, САН, Београд 1940, стр. 650).

²⁹⁾ Може се прочитати и као Војурделен и Бујурделен.

³⁰⁾ Пише Курпа (друго име Завршје). На другом мјесту село Крупањ уписано је и као Кржава. Defter №-405, фотокопија бр. 2.

Птичар³⁰⁾ и Бохорина³¹⁾. Те нахије су се простирале у подручјима истоимених мјеста у западној Србији. Осталих 12 кнежина уписано је у неким нахијама босанског дијела Санџака, на простору од Дрине до доњег тока Босне. На челу сваке кнежине стоји име кнеза поред кога су уписани његови најближи рођаци, синови и браћа.

Најисточнија и просторно највећа је нахија Бугурделен (Шабац). У њој су уписане три влашке кнежине. На челу прве и највеће од њих налазио се кнез Драгић син Вукаса³²⁾. Уписани су и његови синови Иван и Михајил. Власи ове кнежине живјели су у бројним селима, на пространом, благо таласастом подручју јужно и југоисточно од Шапца. Уписани су у селима: Придворица, Трбушац, Кујавица, Доњи Скупљен, Вољујац (?), Букор, Дворишта, Црнијево, Драгојевац, Спасојевина, Доњи Бошњак, Каменица, Горњи Бошњак, Каона, Белотић, Добрић, Дебрц, Звезд, Подгорица, Горњи Скупљен, Љутице, Градојевић, Бресница, Суботица, Оброва (?), Ухрин (?), Добри До, Биховница (?), Ладбанић (?), Спасиловица, Добросиље, Насап, Шард, Храсница³³⁾ и још три села, чија имена нисам успио прочитати. У свих 38 села ове кнежине било је 370 влашких кућа са 353 лица уписана под изразом »tabi«³⁴⁾, 17 удовичких и 19 ратајских кућа са 18 »tabi«. Посебно је уписано 15 примићура са својим синовима и браћом. Села су разбацана и дјелимично измијешана са селима других двију кнежине. Не претстављају једну територијалну ниту социјалну цјелину. 35 их је уписано као »haric ez defter«. Исламизација у њих није продрла. Уписана је свега једна муслиманска кућа. Упада у очи да у цијелој овој влашкој кнежини није уписана ни једна једина баштина. Од земљишних посједа у њој су убиљежене само 2 мукате. За село Придворице³⁵⁾ са 18 домаћинстава стоји да је у рукама кнеза (»der yedi knez el mezbug«).

У дефтеру из 1533 г. кнез Драгић је уписан као спахија с тимаром од 1000 акчи прихода годишње³⁶⁾. У састав кнежева тимара улазио је његов чифлук и мезра Миокус³⁷⁾, који су се налазили у близини села Придворице. Овог кнеза је наслиједио његов син Иван. И он је спахија. Према дефтеру из 1548 г. приходи наслијеђеног очевог тимара су смањени на 400 акчи. Тај губитак је компензиран укључивањем у тимар још 6 кућа села Богосалић с приходом од 600 акчи³⁸⁾.

³⁰⁾ Пише Иптичар. Исти дефтер, фотокопија (даље: ф. к.) бр. 24.

³¹⁾ У подручју пл. Гучева, гдје се налазила кнежина, има село Борина.

³²⁾ Ова кнежина је уписана у дефтеру №-405, ф. к. бр. 33 до 40.

³³⁾ Последњих 10 села нисам успио убицирати.

³⁴⁾ О изразу »tabi« у овим случајевима своје мишљење сам изнио у чланку О кнежинама Bakića pod turskom vlašću, Godišnjak... IX, 1958, стр. 233.

³⁵⁾ Данас село, 8 км југоисточно од Шапца.

³⁶⁾ Defter, №-173, ф. к. бр. 45.

³⁷⁾ Данас село у непосредној близини претходног.

³⁸⁾ Defter №-260, ф. к. бр. 386.

У нахији Бугурделен уписане су још двије знатно мање кнежине. Западно од претходне налазила се кнежина кнеза Грубише сина Милићева³⁹⁾. Обухватала је влахе села: Метлић, Бојић, Румска, Криваја, Козарица, Табетић (?), Стројица, Мровска, Жабар, Калковац и Кленова⁴⁰⁾. Сва су уписана као »haric«. У селу Метлић биле су 24 влашке куће. У осталима знатно мање. У цијелој кнежини убиљежено је 118 кућа са исто толиким бројем чланова као »tabi«, 1 удовичка кућа и 1 муката. Баштина ни овдје нема. Кнезу је потчињено 8 примићура и 2 ратаја. Један од примићура је муслиман (Ферхат бин Абдулах). Иначе сви становници кнежине су хришћани. Само у појединим домаћинствима уписан је по већи број мушких чланова. Патријархална задруга у овој и другим кнежинама тога подручја, као и иначе у сјеверној Србији није развијена као код влаха у јужнијим, њиховим старим крајевима, гдје се сусреће као редовна појава.

Границу између ове и других сусједних кнежина немогуће је одређеније повући.

У попису кнезова тимарлија не сусреће се кнез Грубиша нити његови синови.

У истом крају налазила се и кнежина под управом кнеза Петра сина Рајина⁴¹⁾. По свему је слична претходној. Састоји се од 100 влашких кућа, од којих 7 удовичких и 1 ратајска. Под изразом »таби« у њима је уписано још 114 лица. Кнезу је потчињено 5 примићура. Власи ове кнежине живјели су у селима: Двориште, Драгошавац, Заблаће, Кукавице, Мутник, Десић, Варна, Брдарице, Синошевић, Клугова и Белобаба⁴²⁾. Највише влаха било је у с. Варна, 17 кућа. У неким селима су уписане свега по 3 или 4 њихове куће. У кнежини су убиљежене и 3 мезре. Приходе с њих уживају старјешине војне посаде у Шапцу. Баштина нема. Исламизација није почела да нагриза вјерско јединство ове кнежине. Кнез Петар се такође не налази на списку тимарлија.

Чињеница да се тридесетих година XVI вијека не сусрећу баштине код влаха у сјеверозападној Србији, као и оних у Шумадији, говори да су се они у те крајеве масовно населили стварно последице турске окупације и да су тамошње њихове кнежине младе. У прилог овоме иде и чињеница да основне друштвене јединице код влаха на том подручју нису тако бројне као у старијим влашким крајевима на југу. Даље, овоме треба додати и то да су скоро сва села претходних кнежина уписана као »haric«. Извјесне индиције наводе на помисао да се ово »haric« односи

³⁹⁾ Defter №-405, ф. к. бр. 40, 41 и 42.

⁴⁰⁾ Последњих 6 села нисам успио убицирати.

⁴¹⁾ Defter №-405, ф. к. бр. 42, 43 и 44.

⁴²⁾ Села разасута јужно од Шапца, измијешана са селима претходних двију кнежина. Нека нисам успио убицирати.

само на влахе поменутих села, а не на та села у цјелини. Ствар нешто друкчије стоји код других кнежина Зворничког санцака, нарочито оних у Босни. Влашке кнежине су тамо по свему судећи нешто старије од оних у сјеверној Србији.

Дефтери из 1533 и 1548 године садрже пописе још неколико тимара које уживају кнезови у нахији Бугурделен. Из упоређивања дефтерских података јасно се види да су синови кнезова приликом наслеђивања очинске дужности добивали и њихове тимаре, што је санкционисано посебним документом. У дефтеру из 1533 г. уписан је тимар кнеза Радице сина Ђурђева. Чиниле су га двије куће кнежева чифлука и мезра Добрача с једном кућом. Укупан приход тимара износио је 1000 акчи годишње⁴³⁾. Петнаест година доцније тимар је смањен за половину прихода. Добио је чисто баштински карактер. Његов носилац је кнез Стјепан син поменутог Радице⁴⁴⁾.

У првом дефтеру уписан је и тимар на кнеза Доброја Дренавчића⁴⁵⁾. У основи овог тимара лежи такође баштина. Састоји се од 2 куће кнежева чифлука, код села Подгорице, и једне мезре с 3 куће. Приходи тимара износе 2000 акчи. Изгледа да овај кнез није имао директног наследника. Год. 1548 његов чифлук улази у састав тимара кнеза Вука сина Радивојева⁴⁶⁾. Код овог су уписане 3 куће, 1 нежења и 1 примићур села Горње Јелино (?). Приход тимара је неизмијењен.

Тимар кнеза Николе сина Божидарева, од 500 акчи, састојао се само од једне мезре с кућом⁴⁷⁾. Наслиједио га је Николин син кнез Вујица⁴⁸⁾. Код њега је већ уписан и чифлук код села Кукавице. Мезра је такође промијењена. Приходи тимара су остали исти.

Године 1533 тимар је уживао и кнез Марко син Димитријев. Чиниле су га 2 куће села Клење, затим кнежева баштина код села Ухрин и 1 мезра. Приход тимара износио је 2000 акчи⁴⁹⁾. О овом кнезу и његовим наследницима нисам нашао података у каснијим дефтерима.

У нахији Бугурделен сусрећу се год. 1548 још три кнеза. И они имају тимаре, у чијим основама леже баштине. Тимар кнеза Јована сина Милошева чини његов чифлук у селу Букор, 1 мезра и 1 кућа села Храсница. Његов приход износи 1000 акчи⁵⁰⁾. Толики тимар ужива и кнез Вукац. Под њим су уписане 4 куће

⁴³⁾ Defter №-173, ф. к. бр. 45.

⁴⁴⁾ Defter №-260, ф. к. бр. 386.

⁴⁵⁾ Defter №-173, ф. к. бр. 45.

⁴⁶⁾ Defter №-260, ф. к. бр. 387.

⁴⁷⁾ Defter №-173, ф. к. бр. 46.

⁴⁸⁾ Defter №-260, ф. к. бр. 387.

⁴⁹⁾ Defter №-173, ф. к. бр. 46.

⁵⁰⁾ Defter №-260, ф. к. бр. 385.

села Јелинова (?) и 1 чифлук⁵¹⁾. Последњи од ових кнезова, Нико син Милашина, посједује тимар од 2000 акчи. Састоји се од 7 кућа, 1 баштине и 1 примићура села Суботице, кнежевог чифлука у селу Каменици и 1 баштине у селу Бродарица⁵²⁾.

Тимари ових кнезова налазили су се на подручју прве уписане кнежине у нахији Бугурделен. Није искључено да је до 1548 г. диобом те дошло до стварања нових кнежина на њеном простору. Сада приступачни документи, међутим, не дају могућност да на ово позитивно одговорим.

Јужно од нахије Бугурделен простирала се нахија Крупањ, у подручју истоименог мјеста. У њој је око 1530 г. постојала само једна влашка кнежина⁵³⁾. На њеном челу налазио се кнез Марко Дмитривић⁵⁴⁾. Под собом је имао 21 примићура и 3 ратаја. Ово је највећа кнежина Зворничког санцака. Сачињавали су је власи села: Кржава, Томањ (?), Мирковица, Висока Главица, Добри Поток, Боготна ... (?), Ликодра, Брштица, Чађавица, Богоштица, Шевик, Бастав, Ставе, Шљивова, Бела Црква, Равнаја, Доњи Комирић, Д. Црвоток (?), Трисалица, Белотић, Братачић, Мојковић, Г. Комирић, Коњуш, Красава, Д. Церова, Думишић (?), Врбић, Костајник, Горња Брштица, Слатина, Ступница, Утукушта, Бистрица, Јабучовац, Церова и двају села чија имена нисам успио прочитати⁵⁵⁾. У цијелој кнежини уписано је 496 хришћанских кућа са 745 »tabi« и 63 муслиманске са 61 »tabi«. Убиљежене су и 2 удовичке куће, затим 3 мукате и 1 баштина. Исламизовано становништво сусреће се у западним дијеловима кнежине, према Босни. У селима Ступници и Слатини има га највише, равно 40 кућа. Остале 23 муслиманске куће разасуте су у још 8 села. Дио села уписан је као »haric«. Влашка домаћинства ове кнежине већа су од оних у околини Шапца. Власи су насељени у збијенијим селима. Та кнежина као да чини прелаз између старијих кнежина на југу и оних млађих сјеверније.

Дефтери из 1533 и каснијих година говоре да је нахија Крупањ доживјела нову територијалну подјелу. На њеном простору настале су двије нове нахије које ће постојати све до у XVIII вијек. То су нахије Јадар око средњег тока истоимене ријеке и Рађевина јужније од ње. У вези с тим и ранија кнежина ће се подијелити на двије нове, које је забиљежио и Вук Караџић. Ђурђев цитира ово мјесто код Вука: »... горе онај комад нације Зворничке између Цера и Дрине дијели се на кнежине

⁵¹⁾ Исто, ф. к. бр. 387.

⁵²⁾ Исто, ф. к. бр. 386.

⁵³⁾ Defter №-405, ф. к. бр.: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

⁵⁴⁾ Појед кнеза су уписани његови синови Петар и Јакша и брат Јован.

⁵⁵⁾ Од 38 села 9 нисам успио убицирати. Остала се налазе око Крупања, у Јадру и Рађевини.

Јадар (ће је Лозница) и Рађевину (ће је Крупањ)«, додајући да се то »слаже са нахијама Јадар и Рађевина у попису босанских спахија из 1711 године«⁵⁶⁾. Ово Вуково казивање одражава каснију подјелу. У XVI вијеку Лозница није припадала нахији Јадар, него нахији Птичар. Можда се ова нахија проширила у правцу Лознице доцније у XVII вијеку. У Вуково вријеме, као што се види, сви ти крајеви припадали су нахији Зворник. У дефтеру из 1533 још се спомиње и нахија Крупањ.

Те године у нахији Рађевина уписан је кнез Милић син Стјепанов. Он ужива тимар од 1000 акчи прихода. Тимар се састоји од кнежевог чифлука и једне мезре⁵⁷⁾. Стање овог тимара остало је непромијењено и 15 година доцније⁵⁸⁾. Што се тиче нахије Јадар она је споменута тек у дефтеру из 1548 године. Тада је у њој уписан тимар кнеза Милоша сина Петрова. И он се састоји од кнежева чифлука и 1 мезре, а даје 500 акчи прихода⁵⁹⁾. Сад нам недостају подаци о новоствореним кнежевинама на том подручју.

У крају око доњег тока ријеке Јадра налазила се нахија Птичар. Омеђена је ријеком Дрином и планинама Цером и Гучевом. У овој нахији, која је просторно знатно мања од двије претходне, уписане су три кнежине. На челу прве налази се кнез Радица син Радивоја⁶⁰⁾. Под његовом управом налазили су се власи ових села: Средња Жеравња, Трбушница, Лозница, Клупци, Доња Жеравња, Жапољина и Козјак⁶¹⁾. У свих 7 села уписано је 89 хришћанских кућа са 126 »tabi«, 32 муслиманске куће са 47 »tabi«, 2 удовице, 12 ратаја, 4 баштине и 1 муката. Села ове кнежине збијена су на уском простору између Гучева и доњег тока р. Јадра. Овдје би се могло говорити о територијалном јединству кнежине кад би она била насељена искључиво влашким становништвом. Дефтери из овог времена, међутим, показују да на подручју кнежина, измијешанс с власима, живи и становништво које није обухваћено аутономијом.

Кнезу Радици је било потчињено 6 примићура. Само један од њих управљао је са 2 села. За село Средња Жеравња стоји да је »у рукама поменутог кнеза«. У њеној близини налазио се и кнежев чифлук, уписан као његов тимар с приходом од 500 акчи⁶²⁾. У дефтеру из 1548 г. овај кнез се не спомиње.

⁵⁶⁾ В. Ђурђев, О кнезовима под турском управом, ИЧ САН I, стр. 153.

⁵⁷⁾ Defter №-173, ф. к. бр. 43.

⁵⁸⁾ Defter №-260, ф. к. бр. 398.

⁵⁹⁾ Исто, ф. к. бр. 388.

⁶⁰⁾ Defter №-405, ф. к. бр.: 24, 25 и 26.

⁶¹⁾ Села Жапољина и Средња Жеравња нису убицирана. Последње се вјероватно налазило око истоимене рјечице, десне притоке Дрине. Остала села се налазе у непосредној близини Лознице, у којој је тада уписано 37 влашких кућа, од којих 26 муслиманских.

⁶²⁾ Defter №-173, ф. к. бр. 44.

Источно од претходне налазила се кнежина кнеза Владисава⁶³⁾. Сачињавали су је власи села: Липница, Горњи Добрић, Доњи Добрић, Грчара, Трбосиле и Бела Река⁶⁴⁾. Прва четири села налазила су се у непосредној близини око доњег тока ријеке Јадра, док су два последња знатно удаљена од њих. Кнез је директно управљао селима Горњи и Доњи Добрић, а осталима преко примићура. Један од тројице примићура је нови муслиман (Сулејман бин Абдулах). У цијелој кнежини уписано је 75 влашких кућа, од којих само једна муслиманска. У њима је уписано још 86 одраслих мушких чланова (под изразом »tabi«), затим 2 удовице, 12 ратаја од којих су 2 муслимани и 1 теклић. Кнежев чифлук са 2 куће уведен је као његов тимар. Износио је 500 акчи прихода⁶⁵⁾. Године 1548 исти тимар држи син Владисава кнез Вукан⁶⁶⁾.

У подручју планине Иверка, око ријека Јадра и Лешнице, налазила се кнежина Рапана сина Радошева⁶⁷⁾. Сачињавали су је власи настањени у 20 села. То су: Ступница, Слатина, Доње Недељице, Горње Недељице. Средњи Брњац, Велико Село, Кукавичи (?), Трноша, Доња Бадања, Горња Грачаница, Церова (?), Довраска, Јаребица, Доња Грачаница, Лешница, Хурша (?), Црница, Помијача и једно село чије име нисам успио прочитати⁶⁸⁾. У састав ове кнежине улазила су и 2 пуста (»haliya«) села. То су Плавањ и Радол. У кнежини је уписана 271 влашка кућа са 344 »tabi«, 2 удовице, 8 ратаја и 4 мукате. Исламизација сведена на најмању мјеру. Уписане су свега 4 муслиманске куће. Кнезу је било потчињено 10 примићура, од којих тројица имају у својим рукама по једно село. У кнежини се сусрећу домаћинства са великим бројем чланова, праве патријархалне задруге.

Од 15 убицираних села само 2 (Слатина и Лешница) налазе се међу селима претходне кнежине, сјеверно од планине Иверка. Остала су јужније, око ријека Јадра и Цернице. Пуно територијално јединство кнежине ни овдје не постоји. Име њеног кнеза не сусреће се међу осталим кнезовима, спахијама.

У брдовитом подручју западне Србије, између нахија Крупањ на истоку, Птичар на сјеверу и великог лука који чини Дрина код Зворника, простирала се нахија Бохорина. У њој је, према дефтеру №-405, постојала само једна кнежина⁶⁹⁾. Ту кне-

⁶³⁾ Defter №-405, ф. к. бр. 26 и 27. Уз кнеза су уписани његов син Вукан и браћа Ђурађ, Радивој и Петрић.

⁶⁴⁾ Сва села ове кнежине су убицирана. Село Бела Река се налази на источној падини пл. Цера, а Трбосиле око изворишта ријека Лешнице и Цернице.

⁶⁵⁾ Defter №-173, ф. к. бр. 45.

⁶⁶⁾ Defter №-260, ф. к. бр. 388.

⁶⁷⁾ Defter №-405, ф. к. бр.: 28, 29, 30 и 31.

⁶⁸⁾ Четири села нисам успио убицирати.

⁶⁹⁾ Defter №-405, ф. к. бр.: 12, 13, 14, 15.

жину сачињавали су власи настањени у 9 села. То су: Радаљ, Лупоглав, Брасина, Ковиљача, Доња и Горња Бохорина, Зајача, Пасковац и Велијак. За прва два стоји да су »у рукама кнеза«. Зајача⁷⁰⁾ и Горња Бохорина уписане су као »mađen« (рудник), а последње, неубицирано као »haric«. Сва села су територијално повезана и претстављају једну природну цјелину. У цијелој кнежини уписано је 190 влашких кућа, од којих 36 муслиманских. Њима су припадала 234 лица убиљежена под изразом »tabi«. Има кућа у којима је поред старјешине било и по 9 таквих чланова. Отпада свака сумња да су таква домаћинства претстављала крупне патријархалне задруге. У кнежини је уписано још 5 удовица, 15 ратаја са 20 »tabi«, 1 легатор, 3 мезре, 1 ливада (»saig«) и 8 баштина. Исламизација је овдје јача него у сусједним кнежинама.

Кнез ове кнежине Драгаш син Томашев уживао је тимар од 500 акчи прихода⁷¹⁾. Сачињавао га је његов чифлук, у близини села Радаљ, којим је кнез директно управљао. У кнежевском достојанству Драгаша је наследио његов син Сајин (?). За чифлук кнеза Драгаша, који је сада уписан као тимар новог кнеза стоји да је »у посједу поменутог кнеза с браћом«. Приходи тимара су остали непромијењени⁷²⁾. Други тимари у овој нахији се не сусрећу.

Власи ове кнежине живјели су у подручју планине Гучева. Природа земљишта је веома поговарала њиховом главном занимању, сточарству. Али ту, као и у осталим крајевима те нахије, живјело је и невлашко становништво. Према томе, ни ова кнежина није могла претстављати локалну самоуправу.

У босанском дијелу Зворничког санцака уписано је 12 кнежина. Већ смо истакли да се оне знатно разликују од кнежина у источном дијелу санцака. Из приказа стања појединих кнежина та разлика ће се моћи јасно уочити.

У нахији Зворник уписана је једна кнежина⁷³⁾. Сачињавали су је власи села: Трбосиле, Јасеница, Кочић (?), Вапно Блато (Сибал), Ројчевић, Клокотовац, Слатина, Тршић, Скочић, Округла Лука, Главичица, Табанци (?), Јасиковица и Черник⁷⁴⁾. У кнежини су уписане 163 хришћанске куће са 180 »tabi«, 70 муслиманских са 86 »tabi«, 12 удовица, 37 хришћана ратаја са 23 »tabi«.

⁷⁰⁾ Год. 1467 спомиње се продаја рударског мјеста Зајече. И. Божић, Дубровник и Турска..., стр. 317.

⁷¹⁾ Defter №-173, ф. к. бр. 46.

⁷²⁾ Defter №-260, ф. к. бр. 398.

⁷³⁾ Defter №-405, ф. к. бр.: 74, 75, 76, 77, 78.

⁷⁴⁾ Села Кочић (?), Вапно Блато, Округла Лука и Табанци (?) нису убицирана.

8 муслимана ратаја и 4 теклића. Убиљежено је још 17 баштина, 6 муката, 2 ливаде и 1 мезра. За разлику од ранијих кнежина нарочито упада у очи знатан број баштина. Старјешина влаха ове нахије је кнез Радмац син Радована. Уписана су и четворица његових синова. Кнезу је потчињено 11 примићура, од којих је само 1 муслиман. Власи већине села имају по једног примићура. Три села су уписана као »haric«. Село Слатина се налази у рукама кнеза. У дефтеру из 1533 кнез Радмац је уписан као спахија с тимаром од 2000 акчи прихода⁷⁵⁾. У основи тимара лежи кнежев чифлук, код села Слатине. У њему су убиљежена и 2 села у нахији Бугурделен. На списку кнезова тимарлија из 1548 г. кнез Радмац се не спомиње. Кнежев чифлук је прешао у руке његовог сина Димитрија и уписан је као дио тимара Дур Али бин Искендера, војводе у Шапцу, чији је тимар износио 5999 акчи прихода⁷⁶⁾.

Села ове кнежине нису на окупу. Разасута су дуж десне стране ријеке Дрине, сјеверно и јужно од Зворника^{76a)}. Овдје се најмање може говорити о територијалној повезаности уписаних села и цјеловитости кнежине. Исламизација је у току. Она је овдје ухватила чврстог коријена. Већину становништва, међутим, још увијек чине хришћани.

У самом Зворнику уписан је један тимар на хришћанина. Његов носилац је Караца Јован, о чијој функцији нема ближих података. Састоји се од прихода издатих зграда у Зворнику, дућанске кирије, муката дућанског земљишта и кирије од месница у вароши зворничке тврђаве. Његов приход износи 1248 акчи⁷⁷⁾.

Око доњег тока ријеке Дрињаче и њене десне притоке Јадра налазила се нахија Кушлат, са сједиштем у истоименом мјесту⁷⁸⁾. И у њој је постојала једна кнежина⁷⁹⁾. Састојала се од 148 влашких кућа, разасутих у 8 села. То су: Каменица, Глоди, Скрушевик (?), Церска Ријека, Милошевина, Равашпи, Рашево и Тикварићи. Прва три села налазе се под управом примићура Божидара, код следећа три стоји да су »у рукама поменутог кнеза«, чије име у дефтеру није убиљежено. Последња два села имају своје примићуре. У дефтеру из 1533 г. уписан је чифлук кнеза Вујице, који се налазио у близини кнежевског села Раваш⁸⁰⁾. Тај

⁷⁵⁾ Defter №-173, ф. к. бр. 44.

⁷⁶⁾ Defter №-260, ф. к. бр. 358.

^{76a)} О старом Зворнику види: Н. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, Naše starine, sv. I., Sarajevo 1953, стр. 13.

⁷⁷⁾ Defter №-171, ф. к. бр. 89/11.

⁷⁸⁾ Кушлат је познат у Средњем вијеку од године 1345. Средином XVII вијека описао га је турски путописац Евлија Челебија (Putopis II, Sarajevo, 1957 г., стр. 255). Н. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, Naše starine, sv. I., Sarajevo 1953, стр. 13.

⁷⁹⁾ Defter №-405, ф. к. бр.: 62, 63 и 64.

⁸⁰⁾ Defter №-173, ф. к. бр. 57.

цифлук је опет уписан као саставни дио тимара кнеза Иваниша, чија се два села налазе у нахији Бутурделен. Изгледа да је кнез Вујица био старјешина влаха нахије Кушлат. Процес исламизације је и овдје у току. Од 148 кућа те влашке кнежине 41 је муслиманска. Њима припада 138 лица забиљежених под изразом »tabi«. Уписано је још 6 удовица, 17 ратаја (1 је муслиман) са 17 »tabi«, 4 баштине и 2 мукате. Већине села ове кнежине окупљена је на источном дијелу платоа области Бирач.

Неколико села нахије Кушлат уопште није уписано у дефтеру, №-405, који претставља попис влашких кнежина, зато што у њима власи нису били настањени. Невлашко становништво је било настањено и у селима гдје су живјели власи и тиме разбијало њихову компактност.

Из једног документа датираног 1572 године види се да је кнежина постојала и у западном дијелу Бирча, у истоименој нахији⁸¹). Она је тада, истина, припадала Босанском, а не Зворничком санџаку. На том подручју и данас се сусрећу локалитети под именом Кнежина и слично.

Источно од Сребренице, према Дрини, налазила се нахија Шубин. Обухватала је 17 села. Само у три од њих живјело је и влашко становништво, које је сачињавало једну кнежину⁸²). Њихов старјешина је био кнез Петар син Радице⁸³). То је најмања кнежина у Зворничком санџаку. У њој је уписано свега 9 хришћанских и 14 муслиманских кућа. Под изразом »tabi« записано је 27 лица. Ту је и 1 ратај, 1 баштина, 6 муката и 1 њива.

⁸¹) Текст берата гласи: »Као повод писања нека се напише ово: Бивши босански санџакбег Хасан-бег послао је мом високом двору извјештај и изложио ово:

Умро је штићеник по имену Вукман, који је био кнез за мјеста Средње Рудиште, Бердарје, Горње Рудиште и Јумниште у Бирчанској нахији у Босанском санџаку, те је на његово мјесто постављен за кнеза његов рођени син штићеник по имену Клисура. И ако му је подарен часни берат, нестао је тај његов берат. Пошто је споменути вриједан у сваком погледу и марљив у прикупљању државних прихода, то је предложена његова молба за други часни берат.

С обзиром на то, мјесто штићеника по имену умрлог Вукмана, поставио сам за кнеза наведеног штићеника по имену споменутог Клисуру и издао сам овај нови берат и заповиједио ово:

Нека дође и буде кнез у наведеном мјесту те нека врши кнежевску службу по утврђеном обичају и закону. Докле год он буде радио на подизању, оживљавању и поправљању наведених мјеста и долазио за прикупљање државних прихода, а не буде у том имао мањкавости, нека и он буде кнез исто онако како је према вилајетском дефтеру за кнежевску службу био његов отац. А када нађе номада изван дефтера, да има право на четири рајетина. Тако да знате

5 ребинхлахира 980 године». (М. Тауyib Gökbişin, Sokkollu Mehmed paşanın bir talimatı ve 1572 de Bosna ide alakadar birkaç vesika. Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jug. naroda pod turskom vladavinom VI—VII, Sarajevo 1953, стр. 173/74).

⁸²) Defter №-405, ф. к. бр. 65.

⁸³) Уз њега су уписани кнезови Вујица, Паван и Вукдраг.

сано је 27 лица. Ту је и 1 ратај, 1 баштина, 6 муката и 1 њива. Власи су уписани у селима Осмача, Крстово Поље⁸⁴) и Чауш. Првим је управљао примићур Јусуф син Абдулаха, друго се налазило »у рукама поменутог кнеза«, а код трећег, у коме је уписана само 1 влашка кућа, нема имена коме директно припада. Ово је најјужнија кнежина Зворничког санџака и једина у којој је тада преовлађивало исламизовано становништво.

Ови подаци најизразитије говоре у каквом су се односу налазиле нахије према кнежинама које су у њима уписане. Сасвим је очигледно да постоји суштинска разлика између нахије као територијалне и кнежине као социјалне јединице. Ту разлику, мање-више, показују односи свих уписаних нахија и кнежина у њима на подручју Зворничког санџака, нарочито у његовом босанском дијелу. Међу тимарлијама није уписано име кнеза Петра. Године 1548 у нахији Шубин сусреће се кнез Јанко. Он има тимар од 1000 акчи прихода. Сачињава га баштина у селу Миланковина, за коју стоји да је »у посједу кнеза и његовог брата Петра« и мезре Бурутовић⁸⁵). Других података о овом кнезу нема.

У нахијама смјештеним на простору сјевероисточне Босне, од Дрине на истоку до доњег тока ријеке Босне на западу, уписано је девет влашких кнежина. То је подручје некадашње Сребрничке бановине с утврђеним градовима Теочаком^{86а}), Сребрником^{86б}) и Соколом^{86а}). Ову бановину је створио и уредио као неку врсту војне крајине угарско-хрватски краљ Матија Корвин, непосредно последије пада босанског краљевства. Она се дуго одржала и одиграла улогу баријере против турског продирања у угарску државу преко тог подручја. Тек 1512 године, падом утврђеног Сребрника, та бановина је престала да постоји, а Турци су помакли своју границу на ријеку Саву. Само неколико година последије пада Сребрника извршен је попис влашког становништва у цијелом Зворничком санџаку, па и у овим њему новоприпојеним крајевима. Из пописа се види да су се власи и њихове кнежине у тим крајевима прилично стабилизовали. Ова и друге чињенице говоре да су се власи населили на подручје Сребрничке бановине и тамо изграђивали своје кнежине и прије њеног ко-

⁸⁴) Ово село није убицирано.

⁸⁵) Defter №-260, ф. к. бр. 398

^{86а}) Н. Крешевиљковић, Stari bosanski gradovi, Naše starine, sv. I., Sarajevo 1953, стр. 14.

^{86б}) Вупо Вазлеп, Stari grad Srebrenik i problematika njegove konzervacije, Naše starine, Sarajevo 1957, стр. 119—130. Н. Крешевиљковић, исто, стр. 40.

^{86а}) Н. Крешевиљковић, Stari bosanski gradovi, Naše starine, sv. I., Sarajevo 1953, стр. 22.

начног пада под турску власт. Није искључено да је масовно насељавање ових крајева извршено у вријеме борби између Турака и Мађара у другој половини XV вијека. Познато је да су се походи Матије Корвина против Турака завршавали масовним пресељавањем нашег становништва са турског на мађарски териториј. Извори су забиљежили да је тада пресељено на сјевер преко 200.000 становника⁸⁷). Претпостављам да је подручје Сребрничке бановине као граничне мађарске области према Турској могло управо тада бити насељено и влашким, сточарским становништвом. Јер, иначе, откуда тамо стабилизационе влашке кнежине непосредно после доласка Турака? Оне су морале ту настати раније. Да се влашко становништво населило и стабилизovalo у том крају нешто раније него у сјеверној Србији говорила би и чињеница да се тамо сусрећу и бројније баштине. Кнежине у Смедеревском санџаку показују да су баштинске земље бројније тамо гдје је влашко становништво старије и стабилније. То лијепо илуструје и табеларни преглед развика Бакићеве кнежине⁸⁸).

Прелазак на сједилачки живот влаха и њихова стабилизација у Зворничком и другим санџацима никако не значе да извесне њихове групе и даље не живе номадским животом. Процес кретања још увијек се одвија. О томе свједочи низ турских и других докумената. У једном документу из 1551 г., који се односи на Зворнички санџак каже се да »из других санџака долазе неки номади у поменути ливу и настанују се (отсејају) ...«⁸⁹). И једна од одредби о дужности кнезова говори о томе.

У сјевероисточној Босни већ око 1530 г. сусреће се бројно муслиманско становништво. Исламизација је узела широки мах на том подручју. Извршила је дубок продор и у кнежинске аутономије. Кнежином овдје нису обухваћени скоро искључиво власи хришћани као што је то случај у Србији, гдје је исламизација врло слаба, него и бројни исламизовани власи.

Прва кнежина босанског дијела санџака уписана у дефтер №-405 налазила се у нахији Спреча⁹⁰). Ту нахију сачињавала су села око горњег тока истоимене ријеке. Кнежинску аутономију уживали су власи настанени у 12 села. На њиховом челу налазио се кнез Дојчин син Стјепанов. Поред њега уписана су и двојица његових синова и два брата⁹¹). Кнезу је било потчињено 9 примићура, од којих су двојица тек примили ислам. Уз једног

⁸⁷) Историја народа Југославије, Београд 1953 г., стр. 444.

⁸⁸) Види мој рад О кнежината Бакића под турском влашћу, *Godišnjak IX*, стр. 225/26, 230, 231 и 235.

⁸⁹) N. Filipović, *Sedam dokumenata iz kodeksa br. 1 OIS, Prilozi III—IV*, Sarajevo 1953, стр. 444.

⁹⁰) Defter №-405, ф. к. бр.: 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 и 23.

⁹¹) То су Радосав и Вујица (синови) и Вукдраг и Милош (браћа).

од последњих уписано је 6 његових стричевића хришћана и два сина муслимана, који носе имена познатих турских војсковођа из тог времена Али-бега и Бали-бега⁹²). Од 12 села ове кнежине 10 сам успио убицирати. То су: Спреча, Сељубље, Вуковија, Тојшић, Рајин, Калесија, Дубрава и Својат. Окупљена су на десној страни Спрече, сем једног које се налази на лијевој страни те ријеке. Села Буковица и Округла нисам успио убицирати. У свих 12 села ове кнежине уписано је 329 хришћанских кућа са 580 »tabi«, 118 муслиманских са 173 »tabi«, 9 удовица, 44 ратаја (1 је муслиман) са 46 »tabi«. Уведено је још 18 баштина, 8 муката, 2 чифлука, 2 мезре, 1 њива и 1 ливада. У тим и неким другим селима нахије Спреча измијешано с власима живјело је и друго становништво, које није уведено у влашки дефтер. То јасно показује дефтер из 1548 године. За села Дубница и Својати стоји да су у рукама кнеза Дојчина (»der yedi knez el mezbur«⁹³). Године 1533 кнез Дојчин се више не спомиње. Мјесто њега уписан је његов син Саван. Он ужива тимар од 500 акчи прихода. Са стоји се од чифлука са двије куће, уписаног на његовог брата Радивоја⁹⁴). 15 година доцније као кнез нахије Спреча спомиње се Саванов син Милија. Ово је лијеп примјер директног наслеђивања кнежевског достојанства у једној породици. Ту је већ смјена: отац—син—унук. Тимар с непромијењеним приходима ужива и кнез Милија. Чифлук Радивоја и Савана синова Дојчинових сада се налази »у рукама поменутог Милије и Радула синова Саванових и Вујице сина Дојчинова«. У састав тимара улази и мезра Равнаја (?) код села Оглавик⁹⁵).

У нахији Спреча исламизација је у току. Тридесетих и четрдесетих година XVI вијека сусреће се бројно исламизовано становништво. Кнежина није остала ван тог процеса. О томе рјечито говоре наведени подаци. И у овој кнежини се сусрећу домаћинства са великим бројем чланова. У једној кући, поред домаћина, уписано је 9 одраслих мушкараца.

У подручју тврђаве Теочака налазила се истоимена нахија. Имала је претежно влашки карактер. Сачињавала су је села: Рудна, Предњи (?) Локањ, Горњи Локањ, Доња Пилица, Брањево, Горња Пилица и једно село које нисам успио прочитати⁹⁶). Власи тих села чинили су једну кнежину од 95 хришћанских кућа са 90 »tabi«, 23 муслиманске куће са 19 »tabi«, 2 удовице, 23 ратаја са 17 »tabi«, 1 муслиманска баштина, 2 мукате и 1 ливада. На њеном челу налазио се кнез Радоња син Радивоја⁹⁷). Потчињено

⁹²) Та иста имена носе и синови једног примићура из нахије Птичар.

⁹³) Defter №-405, ф. к. бр. 21 и 22.

⁹⁴) Defter №-173, ф. к. бр. 45.

⁹⁵) Defter №-260, ф. к. бр. 399.

⁹⁶) Defter №-405, ф. к. бр.: 79, 80 и 81.

⁹⁷) Уз кнеза су уписана браћа Петринко и Владисав и синови Павко, Петар и Рајак.

му је 5 примићура, од којих 1 муслиман. Кнез је уживао тимар од 2000 акчи прихода. Сачињавали су га његов чифлук и мезра Градина код истоименог села⁹⁸). Овај тимар је 1548 године уписан на кнеза Петра сина Радоњина⁹⁹).

У два села нахије Теочак власи уопште нису уписани. То су Врхлукан (?) са 21 муслиманском, 4 хришћанске куће и 1 баштином и село Средњи Лукан са 14 муслиманских и 7 хришћанских кућа. Влашка компактност ни овдје не постоји. Кнежина као територијална аутономија такође не постоји, без обзира на сједилачки карактер њеног становништва.

Између Теочака и Спрече налазила се нахија Сапна¹⁰⁰). Простирала се на подручју истоимене ријеке, која се улијева у Дрину сјеверно од Зворника. Припадала је тврђави Теочак. Стане у њој је слично оном у претходној нахији. Већину становништва чине власи настањени у 14 села. Измијешани су са становништвом које није уживало кнежинску аутономију. Власи се иначе етнички не разликују од тог старијег становништва. И имена су им иста. У нахији Сапна постојала је једна влашка кнежина¹⁰¹). На њеном челу око 1530 године налазио се кнез Милета син Петров. Поред њега је уписан брат Илија и син Димитрије. Потчињено му је 9 примићура. Сви су хришћани иако у кнежини постоји бројно муслиманско становништво. У кнежини су уписане 332 влашке куће, од којих 98 муслиманских. Разасуте су у селима: Врхријека (?), Рожањ, Снежница, Сапна, Китовница, Незук, Доња и Горња Грбавица (?), Корита, Глумци, Витна Ријека, Јагорник, Витовња и Гуштери¹⁰²). Уписан је још 1 теклић, затим 18 баштина, 1 муката, 2 ливаде, 5 мезри, 2 чифлука и 1 њива. Велики број домаћинства по броју својих чланова претставља праве патријархалне задруге.

У дефтерским пописима из 1533 и 1548 г., међу кнезовима спахијама, налази се и име кнеза Милете. Тимар му се састоји од његова чифлука и мезре Годуша. Износио је 1000 акчи прихода¹⁰³). Године 1548 тимар је проширен кнежевом баштином код села Драгаловац у нахији Завршје и мезром Буковица у нахији Корај. Приход тимара овим унутрашњим промјенама није измијењен¹⁰⁴).

Тврђави Теочак припадала је и нахија Завршје¹⁰⁵). То је омања нахија која је лежала западно од Сапне и Теочака. У њој

⁹⁸) Defter №-173, ф. к. бр. 47.

⁹⁹) Defter №-260, ф. к. 393.

¹⁰⁰) И данас постоји село под тим именом, на истоименој ријеци.

¹⁰¹) Defter №-405, ф. к. бр.: 68, 69, 70, 71, 72 и 73.

¹⁰²) Четири села нисам успио убицирати.

¹⁰³) Defter №-173, ф. к. бр. 45.

¹⁰⁴) Defter №-260, ф. к. бр. 397.

¹⁰⁵) Данас село западно од Теочака.

су уписане двије сасвим мале кнежине. На челу прве налазио се кнез Малеш син Драгића¹⁰⁶). Кнежину сачињавају власи села Вранић са Горњом Прибином (?), Тушно и Лабучка. Примићур првог је Бојан син Мркише, друго је у рукама кнеза, а на челу трећег стоји примићур Владисав син Радована. У цијелој овој кнежини уписано је 61 хришћанска кућа са 110 »tabi«, 20 муслиманских са 23 »tabi«, 3 удовице, 3 ратаја и 1 теклић. Уведене су и 4 баштине, 2 мукате и 1 мезра. Кнез је уживао тимар од 1000 акчи прихода. Сачињавали су га 1 чифлук и 2 мезре¹⁰⁷).

Друга кнежина ове нахије још мања је од прве¹⁰⁸). У њој су уписани власи села Лопаре, Прибој и Липовица. За село Прибој стоји да је у рукама кнеза, док друга два имају своје примићуре. У цијелој кнежини је било 48 кућа, од којих 15 муслиманских. У њима је 71 лице уведено као »tabi«. Уписано је још 1 удовичка кућа, 6 ратајских, 2 баштине и 5 муката. Старјешина ових влаха је кнез Радован син Грубише. Његов брат Вук је примићур села Липовице. Кнежев чифлук је уписан као његов тимар с приходом од 500 акчи¹⁰⁹). Овај тимар је 15 година доцније уживао кнез Томаш син кнеза Радована¹¹⁰).

Сјеверно од Тузле, у подручју планине Мајевице, налазила се нахија Висори. Припадала је тврђави Сребрник. Она је претстављала једну затворену природно-географску цјелину окружену Мајевицом и њеним огранцима са сјевера, запада и југа и ниским побрђем с истока. Та нахија потсјећа на жупе нашег Средњег вијека. Природа њеног земљишта више одговара животу сточара. У свим селима ове нахије уписани су власи. На њих и данас потсјећају имена локалитета на том подручју као на пр. села Каравласи, Каравлашка Маоча и слично. На подручју цијеле сјевероисточне Босне сусрећу се локалитети са оваквим или сличним именима. Бројни локалитети са овим и другим заједничким именима сусрећу се на широком простору источне Босне и западне Србије. Изучавање таквих топонима дало би, без сумње, значајне резултате и питање унутрашњих миграција нашег становништва постало би јасније.

У нахији Висори¹¹¹) постојала је једна кнежина. Њен старјешина је тридесетих и четрдесетих година XVI вијека био кнез Мато син Вукца¹¹²). Кнежину су сачињавали власи настањени

¹⁰⁶) Defter №-405, ф. к. бр. 66 и 67. Уз кнеза уписани брат Новак и синови Радица и Радухна.

¹⁰⁷) Defter №-173, ф. к. бр. 44; Defter №-260, ф. к. бр. 397.

¹⁰⁸) Defter №-405, ф. к. бр. 67 и 68.

¹⁰⁹) Defter №-173, ф. к. бр. 47.

¹¹⁰) Defter №-260, ф. к. бр. 397.

¹¹¹) Defter №-405, ф. к. бр.: 50, 51 и 52. У центру некадашње кнежине и данас постоји село Висори на источним падинама Мајевице, сјеверно од Тузле.

¹¹²) Поред кнеза уписан и његов син Ђуго.

у селима: Пужоједи (?), Дријенца, Хумци Мали, Доњи Хумци, Доњи Висори, Пирковци и Јабланица¹¹³). У њој је уписано 69 хришћанских и 26 муслиманских кућа са 100 лица убиљежених као »tabi«, затим 20 ратаја, 1 удовица, 4 баштине, 8 муката, 2 мезре и 1 теклић. Пет села је имало по једног примићура, док су се два налазила у рукама кнеза. Села су међусобно повезана. На први поглед стиче се утисак да је територијализација ове кнежине остварена. Чињеница да су сва села нахије Висори уписана у »оквирима« њене кнежине и да се у Зворничкој канунама каже да свака нахија има кнеза може врло лако навести на идентификовање кнежине с нахијом. Такви закључци би, међутим, били сасвим погрешни. Пажљиво упоређивање дефтерских података даје сасвим другу слику стања у овој нахији. Из ње се да сагледати однос кнежине према нахији и обратно. И овдје ћу на основу конкретних материјала показати да постоји суштинска разлика између нахије и кнежине. Показашу исто тако да се кнежина овог времена уопште не може третирати као локална народна аутономија као што то константно кроз цијелу своју тезу чини Р. Гузина¹¹⁴). И њено поимање кнежине, у сваком случају, као аутономије искључиво нашег хришћанског становништва није исправно. Случај кнежина у Зворничком санцаку то јасно показује.

Упоређивање и анализа података дефтера №-405, који садржи искључиво попис влаха Зворничког санцака, са подацима опширног дефтера из 1548 г. показују да је у истим селима нахије Висори измијешано с влашким живјело и становништво које није уживало кнежинску аутономију. У нахији Висори оно је било бројније од влаха. Села с тим становништвом уписана су већином као дербенд. Такво или слично стање је и у другим нахијама и њиховим кнежинама. Оно очигледно показује да се о кнежинама овог времена не може говорити као о територијалним целинама насељеним становништвом које би и правно чинило једну категорију. О њима се, према томе, не може говорити ни као о облику локалне самоуправе.

Према дефтеру из 1533 године кнез Мато је уживао тимар од 2200 акчи прихода. Тимар се састојао од 6 кућа, 1 нежење и 1 баштине села Д. Лукавица, 2 мезре и кнежева чифлука¹¹⁵). Године 1548 као тимар је уписано исто село са 4 муслиманске и 29 хришћанских кућа, затим 4 баштине и 1 примићур¹¹⁶). Приход је непромијењен. Те године су у нахији Висори уписана још четворица кнезова тимарлија. Један од њих је Ђуро син кнеза

¹¹³) Прво село није убицирано.

¹¹⁴) Р. Гузина, Кнежина и постанак српске буржоаске државе, Београд, 1955.

¹¹⁵) Defter №-173, ф. к. бр. 43.

¹¹⁶) Defter №-260, ф. к. бр. 390.

Мате. Тимар му даје 1000 акчи прихода, а чине га 7 хришћанских, 7 муслиманских кућа и 2 баштине¹¹⁷). Интересантан је овај случај гдје су и отац и син истовремено кнезови с тимарима.

Ранији примићур кнеза Мате Павле син Петров сад је уписан као кнез с тимаром од 2000 акчи. Тај тимар је састављен од 10 кућа разасутих у 2 села, 3 нежење, 1 примићура и 5 мезри¹¹⁸). Тимар кнеза Миклоша износи 1000 акчи прихода. Чине га 4 куће и 3 баштине села Пужоједи (?), мезра Горње Орашје с једним виноградом и земин кнеза Миклоша у селу Д. Лукавица с једним виноградом¹¹⁹). Исте величине је и тимар кнеза Павлице. Приходе добија од 2 муслиманске и 7 хришћанских кућа у селу Преслице (?), нахија Висори, свог чифлука (од 8 хришћанских кућа) у близини села Г. и Д. Докан, нахија Горња Тузла, и чифлука Радин (1 муслиманска, 3 хришћанске куће и 1 баштина) у истој нахији¹²⁰).

Сјеверно од Тузле налазила се нахија Јасеница¹²¹). По свом географском положају и иначе слична је нахији Висори, од које је на истоку одваја било Мајевице. Старјешина влаха нахије Јасеница био је кнез Вукас Сенић (?). У његовој кнежини¹²²) уписано је 10 примићура (1 је муслиман), 26 ратаја (седморица су муслимани), 1 теклић, 200 хришћанских и 76 муслиманских кућа, затим 6 баштина, 5 муката, 1 чифлук, 1 њива и 1 ливада. Ти власи су били настањени у селима: Средња Јасеница, Горња Јасеница, Подић, Сеона, Брусница (?), Ободница, Драпчићи, Драгуња, Љенобуд, Доња Јасеница, Тиња, Морањци и Брњчани. Подаци за ову кнежину су непотпуни. Недостаје 1 лист дефтера. На њему је могло бити уписано још једно село. Статистички подаци о њему постоје на наредном листу дефтера и урачунати су у горње бројеве. Име села је непознато. Бројно невлашко становништво живјело је и у селима ове нахије. У том погледу ствар стоји као и у претходној. Исламизација је ухватила јакот коријена. У току је.

Кнез Вукас је спахија с тимаром од 2000 акчи прихода годишње. Тимар се састоји од 6 кућа његовог чифлука у Средњој Јасеници, за коју стоји да је »у рукама поменутог кнеза«, мезре Радова (?) и 3 куће села Стражишта¹²⁴). Тај спахилук с неизми-

¹¹⁷) Исто.

¹¹⁸) Исто, ф. к. бр. 391.

¹¹⁹) Исто.

¹²⁰) Исто, ф. к. бр. 392.

¹²¹) Сјеверно од Тузле, на западним падинама Мајевице, и данас се налази село под истим именом.

¹²²) Defter №-405, ф. к. бр.: 45, 46, 47, 48, 49, 50. Поред кнеза уписана његова браћа Никола и Ђуро и синови Вујица и Иваниш.

¹²³) Само ово село није убицирано. Остала нису много удаљена од Јасенице.

¹²⁴) Defter №-173, ф. к. бр. 44.

јењеним приходима кнез је уживао и 1548 године¹²⁵). Те године уписан је у нахији Јасеница и кнез Јанко син Твртка с тимаром од 1000 акчи. Чине га 7 муслиманских и 4 хришћанске куће у селу Подорашје, 2 куће на мезри Ободна и кнежев земин у селу Забрђе¹²⁶).

У нахији Јасеница сусрећу се кнезови и у доцнијем времену. Турђев је, у прилогу свог рада О кнезовима под турском управом, објавио 2 документа из XVII вијека који се односе на кнезове те нахије¹²⁷). Први ближе недатирани документат је препис берата издатог кнезу села Д. Јасеница Вуку сину Блашкову о ослобођењу његове баштине од пореза, а други, из 1644 год., о спору између кнеза и једног заима који покушава да узме десетину и од кнежеве баштине. Спор је ријешен у корист кнеза. Овдје је, додуше, ријеч о кнезу села, а не о старјешини влаха једне нахије. Ово је вријеме до ког су кнезови, углавном, изгубили тимаре, задржавајући своје слободне баштине које су, као што се види из овог примјера, и саме биле угрожене од сусједних турских спахија.

Тврђави Сребрник припадала је и нахија Смолућа¹²⁸). Простирала се око средњег тока ријеке Спрече, јужно од Сребрника. Старјешина влаха ове нахије, разасутих у 10 села, био је кнез Влатко син Владимира¹²⁹). Потчињено му је 8 примићура, од који су 3 тек примили ислам. Власи ове кнежине су настањени у селима: Гнојница, Миричина, Крушевица, Г. Смолућа, Пурачић, Г. Лукавица, Средња Смолућа, Д. Смолућа, Деветак, Добошница и 1 самостални чифлук¹³⁰). У цијелој кнежини уписане су 153 хришћанске куће са 214 »tabi«, 63 муслиманске са 68 »tabi«, 21 ратај (3 су муслимани), затим 3 баштине, 9 муката, 1 мезра, 1 њива и 1 ливада. Интензивна исламизација је у току. Има доста случајева гдје је један брат убиљежен као хришћанин, а други као муслиман.

У пописима кнезова спахија не сусреће се име кнеза Влатка.

И у селима ове нахије измијешано с власима живјело је бројно невлашко становништво. Навешћу само један примјер. У селу Миричина, према дефтеру №-405, налазиле су се свега 2 влашке куће. Нешто касније у истом селу, према дефтеру №-260, уписано је 36 невлашких кућа, од којих 23 муслиманске и 13 баштина. Овим каснијим дефтером власи нису обухваћени. Кнежина је, дакле, и овдје претстављала аутономију једног изузетног друштвеног слоја (влашког), а никако локалну самоуправу.

¹²⁵) Defter №-260, ф. к. бр. 396.

¹²⁶) Исто, ф. к. бр. 395.

¹²⁷) Б. Турђев, О кнезовима под турском управом, ИЧ САН I, Београд 1949, стр. 158—163.

¹²⁸) Данас постоји село Смолућа јужно од Сребрника.

¹²⁹) Defter №-405, ф. к. бр.: 53, 54, 55 и 56.

¹³⁰) Сва села су убицирана.

Западно од Сребрника, у близини Грачанице, налази се тврђава Сокол. Постојала је и истоимена нахија која је захватала простор око доњег тока ријеке Спрече. То је најзападнија нахија Зворничког санџака. И у њој је уписана једна кнежина, на челу које је стајао кнез Радица син Радивоја. Ту кнежину су сачињавали власи ових села: Стјепан Поље, Клокотница, Бријесница, Доња и Горња Лохиња, Ораховица, Грачаница, Врановићи и вароши тврђаве Сокол¹³¹). У кнежини је уписано 207 хришћанских кућа са 222 »tabi«, 79 муслиманских са 90 »tabi«, 1 удовица, 32 ратаја (2 су муслимани) са 34 »tabi«, 6 муката и 1 мезра. Село Ораховица је у рукама кнеза. У њој је било 32 хришћанске, 16 муслиманских и 13 ратајских кућа. Село Грачаница са 38 хришћанских, 34 муслиманске и 10 ратајских кућа уписана је као »маден емин«. Горња Лохиња је уписана као »haric«. Остала села имају своје примићуре, од којих су тројица муслимани.

Чифлук кнеза Радице уписан је као његов тимар с приходом од 500 акчи. Налазио се у близини села Ораховица¹³²). Године 1548 тај чифлук је уведен као дио тимара Искендера Саруца¹³³). У нахији Сокол уписана су још двојица кнезова тимарлија. Тимар кнеза Искендера, од 1000 акчи прихода, чинила је мезра Добранић (?) и 1 чифлук¹³⁴). Тимар од 500 акчи уписан је на кнеза Матијаша. Чинио га је његов чифлук са 2 муслиманске и 4 хришћанске куће¹³⁵).

У дефтерима Зворничког санџака уписано је још неколико хришћана тимарлија. У већини случајева то су опет кнезови. Незнатан је број других хришћана спахија. Међу последње спада тимарлија Вујица, старјешина мартолоза пјешака (»ser martolosan pjadegyan«) кадилука Бугурделен. Његов тимар од 300 акчи прихода сачињава мезра Добрин у близини села Дебрц код Шапца¹³⁶). Није познато какву су дужност вршили друга двојица спахија Радица и Радоња. Тимар првога је износио 2194 акче, а сачињавало га је 10 кућа и 2 баштине села Лучно (?), 1 свештеничка кућа и 4 баштине манастира Островице и мезра Остројно у нахији Корај¹³⁷). На тимару спахије Радоње од 3000 акчи прихода, уписано је 15 кућа, 4 нежење и 1 баштина у нахији Шабац¹³⁸). Већи од ових је тимар спахије Петра сина Маркова.

¹³¹) Defter №-405, ф. к. бр.: 57, 58, 59 и 60. Сва села су убицирана. Налазе се с десне стране доњег тока ријеке Спрече. Уз кнеза Радицу уписани су његови синови Марко, Иљко и Вујица.

¹³²) Defter №-173, ф. к. бр. 46.

¹³³) Defter №-260, ф. к. бр. 500.

¹³⁴) Defter №-173, ф. к. бр. 47.

¹³⁵) Исто.

¹³⁶) Defter №-260, ф. к. бр. 400.

¹³⁷) Defter №-173, ф. к. бр. 31.

¹³⁸) Defter №-173, ф. к. бр. 38.

Сачињавало га је 11 хришћанских кућа, 1 муслиманска и 10 баштина, разасутих у нахији Брвеник. Приходи тимара су износили 3400 акчи¹³⁹).

У дефтерима из 1533 и 1548 г. уписано је још неколико тимара на кнезове чија се имена не сусрећу у дефтеру №405. Тако је у Горњој Лукавици¹⁴⁰) уживао тимар од 3000 акчи кнез Павле син Петров. У састав његовог тимара улазиле су 3 куће поменутог села, те 2 мезре и 2 чифлука у нахији Д. Тузла¹⁴¹).

У Доњој Тузли је год. 1533 уживао тимар кнез Миклош син Вукца. Приходе од 1000 акчи добијао је с чифлука Драгић и мезре Г. Орашје¹⁴²). 15 година доцније у тој нахији уписан је тимар на кнеза Вуја сина Павлова. Тимар је претстављен његовим чифлуком и једном мезром (4 муслиманске куће, 13 хришћанских и 10 баштина). Износио је 1000 акчи прихода¹⁴³).

У нахији Г. Тузла уписан је год. 1533 тимар на кнеза Мартина. Чиниле су га 2 мезре и 2 чифлука с приходом од 1000 акчи¹⁴⁴). Те године се у овој нахији сусреће и кнез Марко син Стјепанов с тимаром од 2000 акчи. На њему су уведене 2 баштине села Завршје, 1 мезра и 3 чифлука¹⁴⁵). Син тог кнеза Дујко (?) уписан је с истим тимаром у дефтеру из 1548 године¹⁴⁶).

У нахији Корај уписан је те године тимар кнеза Ђуре с приходом од 500 акчи. Сачињавали су га кнежев чифлук и једна мезра¹⁴⁷).

Тројица кнезова тимарлија уписани су у нахији Ставишта. Кнез Иваш син Маленте ужива тимар од 800 акчи прихода, које добија од 5 кућа села Хамајић (?) и Петросалић и чифлука који се налази у заједничком посједу кнеза и његове браће Стјепана и Петра¹⁴⁸). Већи тимар је уписан на кнеза Ивана сина Петрова. Сачињавало га је 7 кућа села Ободовац и Орлово Поље¹⁴⁹), 2 куће села Храмошница (?), кнежев чифлук у селу Ободовац и 1 мезра. Приходи тимара износили су 1300 акчи¹⁵⁰). Ту је и тимар кнеза

¹³⁹) Defter №-260, ф. к. бр. 321.

¹⁴⁰) На једном мјесту уписан је Брвеник као друго име за Горњу Лукавицу (Defter №-260, ф. к. бр. 467). Иначе Брвеник се сусреће уписан као нахија. У дефтерима Смедеревског санџака уписан је кадилук под истим именом. Овај други, међутим, није идентичан с Брвеником у Зворничком санџаку.

¹⁴¹) Defter №-173, ф. к. бр. 43.

¹⁴²) Исто, ф. к. бр. 43.

¹⁴³) Defter №-260, ф. к. бр. 389.

¹⁴⁴) Defter №-173, ф. к. бр. 43.

¹⁴⁵) Defter №-173, ф. к. бр. 46.

¹⁴⁶) Defter №-260, ф. к. бр. 388.

¹⁴⁷) Defter №-260, ф. к. бр. 393.

¹⁴⁸) Defter №-260, ф. к. бр. 394. Нахија Ставишта (?) налазила се по свој прилици сјевероисточно од Градачца.

¹⁴⁹) Село сјевероисточно од Градачца.

¹⁵⁰) Defter №-260, ф. к. бр. 394.

Радоње сина Стјепанова на коме је уписано 10 кућа и 3 нежење села Истогрик (?) и 2 куће села Колибе. Његов приход је 1000 акчи¹⁵¹).

У нахији Ћеслина (?) уписан је год. 1548 тимар кнеза Којчина брата Иванова. Тај тимар је претстављен само кнежевим чифлуком од 500 акчи прихода¹⁵²).

Тимар баштинског карактера исте величине уписан је 1533 г. на кнеза Иваниша сина Радоњина у нахији Драметин¹⁵³). Петнаест година доцније уживао га је Иванишев син кнез Вукдраг¹⁵⁴).

У нахији Брвеник уписан је кнез Радица с тимаром од 1000 акчи прихода. На том тимару уписане су 4 куће села Путна, 2 куће села Гондац, 1 кућа из села Селиње и 1 мезра. Становници тих села уписани су као дербенџије које обезбјеђују пут према Београду и Будиму¹⁵⁵).

У Мачви су постојале двије нахије. У дефтеру из 1533 г. уписан је у Горњој Мачви тимар на кнеза Радосава сина Павлова. И овај тимар од 500 акчи има баштински карактер¹⁵⁶). Год. 1548 уведен је на кнеза Вујицу сина Радосавова¹⁵⁷). Тада се у овој нахији сусреће и кнез Ратко с тимаром од 2000 акчи прихода. У састав тимара улазило је 8 кућа, 1 нежења, 1 земин и 1 примићур у селу Врбсвица (?), 1 чифлук у селу Дубовић, 1 мезра и 1 црква (klise-i Isveta Gospoia)¹⁵⁸). Кнез Војин син Ратка ужива тимар од 1000 акчи прихода. На његовом тимару је уписано 7 кућа, 1 баштина, 1 нежења и 1 примићур дербенџиског села Банов Брод¹⁵⁹). Тимар од 500 акчи уписан је на кнеза Страхињу¹⁶⁰). То је заправо његов чифлук. Баштинског карактера су и тимари кнезова Јована и Лугоње у нахији Доња Мачва¹⁶¹).

У попису кнезова спахија из 1533 г. последњи су уведени кнезови Иваниш и Мустафа. Тимар првог, од 2050 акчи прихода, чине село Трбушац и мезра Забрђе у нахији Бугурделен и 1 чифлук у нахији Кушлат¹⁶²). Тимар кнеза Мустафе обухвата 12 кућа и 4 нежење села Глогова и мезру Бунић у нахији Бугурделен и 4 куће једног села у нахији Теочак. Његов приход износи 2000 акчи¹⁶³). Иначе код кнезова Зворничког санџака веома су

¹⁵¹) Defter №-260, ф. к. бр. 394 и 395.

¹⁵²) Defter №-260, ф. к. бр. 398.

¹⁵³) Defter №-173, ф. к. бр. 44.

¹⁵⁴) Defter №-260, ф. к. бр. 399.

¹⁵⁵) Исто.

¹⁵⁶) Defter №-173, ф. к. бр. 46.

¹⁵⁷) Defter №-260, ф. к. бр. 384.

¹⁵⁸) Исто, ф. к. бр. 383 и 384.

¹⁵⁹) Исто, ф. к. бр. 385.

¹⁶⁰) Исто.

¹⁶¹) Исто, ф. к. бр. 384.

¹⁶²) Defter №-173, ф. к. бр. 47.

¹⁶³) Исто.

ријетки случајеви да се дијелови њихових тимара налазе у двије нахије. То је сасвим разумљиво кад се има на уму њихов баштински карактер.

Ова радња претставља приказ стања кнежина и кнежевских тимара у санџаку Зворник тридесетих и четрдесетих година XVI вијека. У другој половини тог вијека извршиће се крупне промјене у развоју кнежина и положају њихових старјешина. О томе рјечито говоре подаци дефтера тог санџака из почетка XVII вијека. За сад немамо могућности да те промјене слиједимо кроз другу половину XVI вијека. У цјелокупном развоју турске државе то вријеме претставља негативну прекретницу. Почетак кризе тимарског система нашао је јасан одраз и у првим већим војним поразима (битке код Лепанта и Сиска). Царство је прелазило у дефанзиву. Житватеречки мир с почетка XVII вијека којим је завршен турско-аустриски рат то јасно показује. Почео је процес перманентне кризе турског феудализма, чију основу чини тимарски систем. Објективни положај турске државе диктирао је потребу извјесних унутрашњих промјена. Те промјене вршене су прије свега на штету интереса потчињених народа. Њихови повлаштени друштвени слојеви губили су своје привилегије и својени на положај раје. Почео је процес великог социјалног нивелисања немуслиманских маса. Један од резултата тог процеса за турску државу био је коначно поларизовање свег њеног становништва на муслимане, који су имали сва права, и немуслимане — рају — који су се налазили у потчињеном положају. Хришћани се систематски потискују из разних државних служби. Њихових војничких редова — мартолоза и војнука — нестаје. Истина, још и средином XVII вијека у турским пограничним тврђавама постоје мартолошке јединице. У њима су, међутим, сада претежно муслимани. Нестаје и хришћана тимарлија. Кнезови губе тимаре који су, истина, и раније имали углавном баштински карактер. У Зворничком дефтеру с почетка XVII вијека не сусрећу се кнежевски тимари. Чифлуци појединих кнезова уписани су тада као саставни дијелови тимара муслиманских спахија¹⁶⁴). Економска основа кнезова је поткована. Турски феудализам их избацује из својих њедара и још више их приближује народу. Кнезови су, додуше, и даље фунгирали као народне старјешине, само са знатно измијењеном улогом. Што се тиче кнежина, оне у првој половини XVI в. на подручју Зворничког санџака нису биле територијализоване. Нису, према томе, могле претстављати ни локалне самоуправе. Оне су тада само аутономије једног изузетног, повлашћеног друштвеног слоја. Тај друштвени слој је тада претстављало влашко становништво, које се етнички уопште не разликује од осталог неповлашћеног дијела

¹⁶⁴) Opširni defter Zvorničkog sandžaka iz 1604 g. №-83 (OIS №-101).

нашег народа. Развојни пут кнежине као влашке аутономије онакве какву видимо у XV и првој половини XVI вијека водио је кроз велико друштвено нивелисање њеној пуној територијализацији и претварању у скучену локалну самоуправу. Тај пут је веома дуг. При том треба имати на уму да су се кнежине у разним нашим крајевима, макар и у оквирима једног државног организма, развијале у различитим условима и да све нису одиграле нити су могле одиграти исту улогу. Јасно је да кнежине у источној Босни у којима је исламизација рано ухватила чврстог коријена нису биле у условима да одиграју ону улогу коју су у вријеме борби наших народа против турске власти одиграле кнежине у Србији, Херцеговини и Црној Гори, гдје је сачувано њихово вјерско јединство.

RÉSUMÉ

LES »KNEŽINA — S« ET LES KNEZ DU TIMAR DANS LE SANDJAK DE ZVORNIK AU XVI SIECLE

Les autonomies dites »knežina-s« se rencontrent dans tous les pays des Slaves du sud sous le gouvernement turc. Au XVe et XVIe siècles elles englobaient uniquement les valaques, éleveurs de bétail. Leur origine est dans les privilèges des valaques que les Turcs ont repris à l'état médiéval serbe. Elles étaient surtout fréquentes en Serbie, en Herzégovine et en Bosnie. Avec l'extension des valaques les autonomies des »knežina-s« se sont étendues au Srem, à la Slavonie et à d'autres régions. Au XVe et XVIe siècles leur territorialisation n'est pas encore achevée. La knežina ne représentait pas en ce temps-là la forme locale de l'autonomie de la population chrétienne asservie. Ce n'est que par la stabilisation des valaques dans une région, par l'abolition de leur privilèges et par leur égalisation aux autres parties de la population que sont créées les conditions nécessaires pour la territorialisation des knežina-s et pour leur transformation en autonomie locale limitée.

Dans certaines de nos régions les knežina-s ont présenté différentes conditions d'évolution. La diversité de leur évolution se reflète dans l'exemple des knežina-s du sandjak de Zvornik, qui englobait la majeure partie de la Serbie occidentale et de la Bosnie orientale. Les knežina-s à l'est de la Drina diffèrent beaucoup de celles de la Bosnie orientale. Sur les vingt knežina-s du sandjak de Zvornik, inscrites dans le defter № 405, datant d'à peu près 1530, huit se trouvaient en Serbie. Ces knežina-s ne diffèrent pas beaucoup de celles de Smederevo. Elles sont assez dispersées. Les villages de l'une se trouvent quelquefois dans la région qui devait être l'unité naturelle d'une autre knežina. Il est presque impossible d'établir les frontières qui les séparent. Il n'y existe presque pas de terres héritées (baštinska zemlja). Les formes de vie patriarcales ne sont pas développées comme dans les vieilles régions valaques qui se trouvent plus au sud et où la grande communauté familiale représente la principale cellule sociale. Les knežina-s de cette partie du sandjak sont beaucoup plus récentes que celles du sud. L'islamisation n'y a pas pénétré. Le long même de la rive orientale de la Drina, il y a, il est vrai, quelques éléments valaques islamisés. La situation est différente dans les knežina-s de la partie bosniaque du sandjak de Zvornik. Les villages dans lesquels on trouve une population valaque sont bien moins dispersés. La région où vivent les valaques d'une knežina présente une unité géographique et fait penser aux joupas médiévales. A première vue on a l'impression que la territorialisation des knežina-s est déjà faite. Les données des defters, cependant, montrent que dans toute cette région vivait, mélangée

avec la population valaque, une population non-privilegiée, qui ne jouissait pas de l'autonomie de la knežina. Cette population détruisait l'unité des knežina-s et rendait impossible leur territorialisation. Dans la partie bosniaque du Sandjak se rencontrent de nombreuses terres héritées et la vie patriarcale est plus développée. L'islamisation a pénétré dans l'autonomie de la knežina. Elle est intense et en cours.

Le rôle des knežina-s s'est modifié au cours de leur existence. Dans la première période du gouvernement turc, les autonomies de la knežina représentaient un des facteurs qui agissaient dans le sens de l'affermissement du gouvernement étranger. Au moment où cette autonomie fut détruite, la principauté avait changé de caractère et de rôle. Les knežina-s résisteront alors au gouvernement turc et agiront pour le détruire. Cependant, il faut savoir que les knežina-s en Bosnie dans lesquelles l'islamisation s'était très tôt affermie, n'étaient pas capables de jouer le rôle qu'ont joué, pendant les luttes du peuple serbe contre le gouvernement turc, les knežina-s de la Serbie et du Monténégro, où l'unité religieuse était conservée.

Dans le defter № 405 il y a 19 knez. Ils sont tous chrétiens. D'après le defter sommaire №-173 (de 1533) et le defter détaillé du sandjak de Zvornik №-260 (de 1548), la plupart de ces knez et quelques autres étaient possesseurs de timars de l'étendue différente. Leurs revenus annuels vont de 500 à 3200 akthés. Les timars sont pour la plupart hérités. Les obligations des knez, en tant que spahis turcs sont précisées dans la Kanun-nama du sandjak de Zvornik de 1548. Le nombre d'autres spahis chrétiens dans ce sandjak est insignifiant. Au cours de la deuxième moitié du XVIIe siècle les knez perdent les timars. Dans le defter de Zvornik de 1604 il n'y a aucun knez du timar. Les čifluk-s des knez qui auparavant constituaient leurs timars ou bien la base de ceux-ci, au début du XVIIe siècle sont inscrits comme parties composantes des timars des spahis musulmans.

L'auteur explique le fait que les autonomies des knežina-s se perdent, que les classes sociales sont dépossédées de leurs privilèges et que se détruisent les timars de leur chefs, par la crise imminente du système du timar turc.

Zavičajna zbirka

94(497.6)

VASIĆ M.

Knežine

94(497.6)"15"

0071076

NARODNA I UNIVERZITETSKA
BIBLIOTEKA TUZLA

COBISS 9

J.U. NARODNA I UNIVERZITETSKA
BIBLIOTEKA "DERVIŠ SUŠIĆ" TUZLA